

УДК 811.512.161

ЗВ'ЯЗОК МОВИ, КУЛЬТУРИ, МИСЛЕННЯ ТА ЛІТЕРАТУРИ: ПОГЛЯДИ ДЕЯКИХ ТУРЕЦЬКИХ МОВОЗНАВЦІВ

Костюк А. В.

У статті репрезентовано праці провідних мовознавців Туреччини, присвячених вивченню зв'язку між мовою, культурою, мисленням та літературою. Проаналізовано стан розробки даного питання у турецькому мовознавстві, виділено ключові проблеми дослідження.

Ключові слова: мова, культура, мислення, література.

*“Зв'язок між національною свідомістю та мовою – дуже сильний.
Існування багатой національної мови –
необхідна передумова подальшого вдалого розвитку країни”.*

*Мустафа Кемаль Ататюрк
(Перший президент Турецької Республіки)*

“Основа Турецької Республіки – культура”.
*Мустафа Кемаль Ататюрк
(Перший президент Турецької Республіки)*

Вступ. На даному етапі розвитку мовознавчої науки остаточної популярності набули дослідження, присвячені взаємозв'язку мови, культури, свідомості людини та дійсності, що її оточує. А вивчення культурної самобутності народу, відбитої в національно-мовній картині світу, давно стало одним з найактуальніших напрямків розвитку сучасної лінгвістики.

У центрі уваги більшості дослідників опинилися праці провідних російських, західних та українських вчених: Є.Верещагіна, В.Костомарова, В.Телії, Г.Томахіна, Ю.Степанова, В.Маслової, В.Красних, О.Шейгал, А.Вежбицької, В. Гумбольдта, Е.Сепіра, Б.Уорфа, О.Потебні, Р.Зорівчак, І.Голубовської та ін. При цьому не представлені широкому науковому загалу залишилися роботи лінгвістів країн Сходу.

Заданням даної статті є представлення та науковий огляд праць провідних турецьких мовознавців, присвячених дослідженню зв'язку мови, культури, мислення та літератури.

Мета – визначити погляди вчених Туреччини на природу взаємодії цих явищ, з'ясувати стан розробки даного питання у турецькому мовознавстві, виділити ключові проблеми дослідження. Передбачається, що представлення робіт закордонних вчених, присвячених вивченню феномену взаємозалежності мови, культури, мислення та літератури сприятиме більш чіткому окресленню проблематики дослідження й зміцнить його статусу в цілому.

На початку наведемо визначення мови, мислення, культури та літератури, які подано у великому тлумачному словнику турецької мови Турецького лінгвістичного товариства. “Мова – це 1) повідомлення думок та почуттів людини за допомогою слів

або знаків. Напр., *Лише з мови було зрозуміло, що він з Анатолії*. 2) Притаманні певній епосі, групі, письменнику словниковий запас та порядок слів. Напр., *мова творів Ахмета Хамді Тантинара*. 3) Мова, притаманна певній професії. Напр., *юридична мова*. 4) Будь-який засіб передачі думок та почуттів. Напр., *мова музики*” [9].

“Культура – це 1) сукупність усіх матеріальних та духовних цінностей, які визначають місце людини в природньому та соціальному середовищах, що були створені під час історично-соціального розвитку людства та передані наступним поколінням. 2) Сукупність думок та творів мистецтва, притаманних одному народові. 3) Освідченість, здобута за допомогою осмислення, насолоди та критики, а розвинута в залежності від способу життя” [9].

“Мислення – це 1) реальність, тлумачення, судження та ідеї, що існують самі по собі по іншу сторону простору та часу, поза суб’єктом. Їх неможливо відчутти, а можливо осягнути лише з психологічної точки зору; 2) відображення навколишнього світу в свідомості людини” [9].

“Література – це мистецтво передачі подій, думок, почуттів та мрій за допомогою усного чи писемного мовлення” [9].

Тлумачний словник професора Мехмета Догана вміщує наступні дефініції основних понять нашої статті: “Мова – це 1) система знаків, переважно система звукових знаків, що використовується з метою порозуміння. 2) Словниковий фонд та структура речень притаманних певному періоду часу, певному письменнику тощо. Напр., *мова Фузулі*. 3) Система порозуміння в професіях, галузях науки та деяких ситуаціях. Напр., *мова птахів*. 4) Засіб та спосіб вираження думок та почуттів. Напр., *мова кіно*” [2, 312].

“Культура – це 1) сукупність системи цінностей, витворів мистецтва, способів сприйняття суспільством подій та задач, а також судження, здобуті способами мислення під час історичного розвитку. 2) Розвиток смаку, уміння критикувати та робити висновки у ерудованій та мислячій людини. 3) Системні та обширні знання з певної теми, просвіта” [2, 823].

“Мислення – це процес виникнення думок у розумі людини, що чергується з процесом їх класифікації” [2, 350].

“Література – це 1) мистецтво гарного опису думок, почуттів та мрій за допомогою мови усно або на письмі. 2) Зібрання творів літератури певного народу, країни або ж періоду. Напр., література Анатолії, література Дивану тощо. 3) Зібрання робіт, присвячених певній науці, її галузі тощо. Напр., хімічна література.” [2, 358].

Турецький мовознавець Доган Гюнай у своїй праці “*Мова та комунікація*” (2004р.), описуючи загальні властивості, функції та фактори взаємодії мови та мислення, зазначає наступне: “Мова таке ж давнє явище, як і історія людства. Подібне можна сказати і про мовні дослідження. Очевидним є те, що вчення про мову ніколи не вичерпають себе, оскільки мова є живим організмом, який постійно оновлюється та змінюється [3, 7].

“Людину робить людиною та відрізняє її від інших живих істот, перш за все, здатність мислити та розмовляти. Саме завдяки їм людині вдалося взяти гору над природою” [3, 7]. “Зв’язок між мисленням та мовою дуже тісний. Якби не було мови, мислення також не існувало б. Називання предметів, можливо, є першим творін-

ням мислення. Де немає мислення, там немає науки, немає прогресу. Без мислення унеможливується діяльність людини, тому що будь-яка діяльність – це продукт мислення, це його результат” [3, 18].

“Змога думати за певною схемою та бажання поділитися своїми думками з іншими можливі лише з механізмом обміну повідомленнями, що називається мовою. Мова – невід’ємний засіб комунікації кожного суспільства. При цьому користування цим засобом не залежить від рівня розвитку громади. Як у первісних племен, так і в інформаційного суспільства була і є мова. Досі не відомо про існування спільноти, яка б не користувалася усним мовленням. У даному випадку слід зазначити, що існують й інші засоби передачі інформації (мова жестів, мова квітів, мова одягу і т.п.), але при цьому жоден з них не здатен настільки широко, як мова, передати висловлюване” [3, 9].

“Мова, якою розмовляє людина, може вказати на її політичні погляди, соціальний статус, тощо. У такому ж контексті слід говорити і про мову суспільства в цілому. Дослідивши лексичний склад мови, якою говорить чи говорив народ у конкретний період, можна скласти картину суспільного стану того часу, політичного устрою, соціального розвитку і т.п.” [3, 9].

“Мова називає предмети. У людини, яка чує певне слово в уяві виникає його образ (напр., лимон), при цьому на згадку їй обов’язково приходиться назва цього предмету мовою, якою вона розмовляє. Якщо звернути увагу, можна зрозуміти, що назви всіх предметів у реальному житті були утворені за таким же принципом, а це дає змогу стверджувати наступне: назва будь-якого предмета в усній чи письмовій мовах є системою, яка складається з суміші самого слова та образу, що виникає у нас в уяві при його називанні. Виникнення в уяві образів на позначення слів, що вживаються нами у мові, є частиною процесу їх озвучення. І якщо існуєть предмети та явище, особливості яких є однаковими по всьому світі, назви для них кожна мова утворила та засвоїла свої власні” [3, 12].

У зв’язку з цим, **Доган Гюнай** задається питаннями про те, “чи однаковим є механізм утворення цих назв у різних мовах, і наскільки правила одієї мови є чинними по відношенню до іншої” [3, 19]. І тут же наводить приклади формування одного і того ж речення різними мовами: “Запитання турецькою “Kalemim sende mi?” (*Моя ручка у тебе?*), китайською звучатиме як “Benim sahip olduğum kalem sende, sende değil mi?” (*“Ручка, власником якої я є, у тебе, чи не в тебе?”*). Як бачимо, кожній мові притаманні різні граматичні форми, правила словотвору тощо. І якщо між граматичною будовою мови та суспільним устрієм країни, в якій нею говорять, зв’язок віднайти досить важко, то дослідивши лексичний склад певної мови (*частоту вживання окремих слів (напр., слова верблюди в арабській мові, сніг – у мові ескімосів), кількість лексем, що існують на позначення предметів та явищ різних сфер (напр. велика кількість термінів на позначення родинних зв’язків в турецькій мові), деталізація за допомогою окремих слів певних явищ і т.п.*) можна віднайти ключ до розуміння суспільного устрою країни, яку вона обслуговує” [3, 19]. А за допомогою дослідження сівлреалій, фразеологізмів, приказок, прислів’їв та сталих виразів мови, можна встановити й інші сторони життя суспільства, що нею говорить [3, 18].

Професор Середземноморського університету (м.Анталья) **Мехмет Ялчин** характеризує зв’язок мови з мисленням наступним чином: “Мова є основою мислення,

і його носієм водночас. Основою тому, що за допомогою свого формотворення пояснює зміст думок, а носієм, тому що є обраною системою передачі думок відправника отримувачу” [8, 69].

У своїй роботі “*Культура та Мова*” (вересень 2007р.) науковець Мехмет Каплан уособив думки турецьких вчених з приводу взаємодії мови, культури та літератури. Слово “культура”, пише він, є значно ширшим за своїм значенням ніж слово “література”. Крім літератури, разом з такими прекрасними мистецтвами, як архітектура, музика, танці тощо, поняття культури включає в себе і такі предмети людської діяльності як їжа, напої, одяг, зброя, речі повсякденного вжитку і т.п. Незважаючи на це, автор вважає ці два поняття рівними. Рівними, але не ідентичними. “Вони наче дзеркальне відображення одне одного. Література у цьому випадку – відображення культури: усе, що включає поняття культури можливо віднайти в літературі” [8, 69]. Мехмет Каплан цитує французького письменника Стендаля, який порівняв роман “з дзеркалом, яке проносять по вулицям міста”.

Разом з цим, на думку вченого, життя настільки різноманітне, що “повністю відобразити його не здатен жоден роман” [8, 69]. Кожен роман обмежений поглядами та манерою письма його автора. І лише якщо розглянути всю літературу, вона співпаде з культурою. Як людина є частиною життя в цілому, так і літературні твори є частиною культури. У кожному літературному творі проглядається частина життя або культури. Наприклад, як відомо, тюрки вірили в те, що на землю вони зійшли з небес на коні. Тюркські шамани на небо до Небесного Божества (*Gök Tanrı*) також піднімалися на коні. Підтвердження цьому знаходимо у словнику Кашгарли Махмуда “Дівани Люгаті’т Тюрк” (*Divanü Lugati’t Türk, 1077*), де зустрічається прислів’я, яке є ключем до розуміння тогочасного способу життя тюркських народів: “Птах з крилом, солдат – з конем” (“*Kuş kanadı ile er atı ile*”). У цьому випадку, як бачимо, мова сказала нам більше ніж деякі знахідки археологів. То ж літературну мову можна з повним правом вважати “скарбницею культури” [4, 12].

Результатом досліджень, присвячених взаємозв’язку мови, мислення культури та літератури керівника відділення турецької мови та літератури Стамбульського університету Мустафи Їозкана стала не так давно опублікована його книга “*Людина, комунікація та мова*” (січень 2008р.).

Основні ідеї цієї роботи можна виразити за допомогою наступних тез:

- мова – основа людських взаємовідносин;
- дійсність та життєвий досвід неодмінно знаходять своє відображення в мові;
- комунікація – одна з найнеобхідніших умов спільного проживання людей;
- у процесі комунікації основну роль грають: джерело (*kaynak*), повідомлення (*mesaj*), отримувач (*alıcı*), канал (*kanal*) та код (*kod*).

При цьому, “джерело – це той, хто говорить, повідомлення – це те, що говорять, отримувач – той, кому спрямоване повідомлення, канал – засіб, за допомогою якого відбувається передача повідомлення (письмо, мовлення, рухи, тощо), код – спільна мова комунікантів. Кожна окрема мова є кодом, системою шифрування. З цієї точки зору порозумітися можуть лише ті, хто знає цей код.” [5, 16-17].

- кожна мова, членуючи дійсність по-своєму, по-різном називає однакові для всіх предмети, події, явища, тощо.

“Для позначення об’єктів природи, станів та явищ кожна мова, використовуючи певний набір звуків, надає їм значення того чи іншого поняття за власними правилами, що притаманні лише їй” [5, 20].

- науковий, мистецький культурний та будь-який інший досвід своєю догочасністю завдячує мові;
- мова та мислення співіснують одне в одному.

“Між мовою та буттям існує дуже сильний взаємозв’язок. Мислення не може існувати без мови. Адже процес мислення, як такий, виникає лише тоді, коли слова знаходять свої відповідники та наповнюються зміст у сфері буття людини. Те, що зміст кожного слова відбивається в дійсності, означає його виникнення шляхом бачення та осмислення” [5, 30].

- Дослідження турецької літератури – ключ до пізнання історії та культури турецького народу.

Праця сучасного дослідника турецької мови **Шюкрю Юналана** “*Мова та Культура*” (лютий 2005р.) починається наступним епіграфом зі словами великого китайського філософа Конфуція, якого запитали, з чого б він почав, якби раптом став керівником держави. Подумавши, мислитель відповів: Без будь-якого сумніву, я спершу переглянув би мову тієї держави. Тому що, якщо мова не досконала, словами не вдається добре передати думки. Якщо думки не будуть добре передані, буде погано виконано те, що має бути зроблено добре. А якщо не належно виконувати свої обов’язки – зіпсуються звичаї та порядок. Якщо зіпсуються звичаї та порядок, з правильного шляху зіб’ється правосуддя. Правосуддям, що йде хибним шляхом, спантеличить народ, який не знатиме що робити та до чого прагнути. Тому немає нічого важливішого, ніж мова” [7, 1].

Взагалі зазначена книга написана в науково-популярному стилі та містить багато цитат філософів, письменників, поетів, психологів, культурологів та громадських діячів різних країн щодо ролі мови в суспільстві та її зв’язку з діяльністю людини. Серед з них: **Хайдегер, Джон Девей, Поль Валері, Альбер Камю, Мустафа Кемаль Ататюрк, Ахмет Хамді Танпинар, Юсуф Хас Хаджіп, Доган Аксан, Омер Асим Аксой, Філіп Чорлукіч.**

За результатами проведених досліджень **Шюкрю Юналан** стверджує, що “кожна мова відображає спосіб життя, культуру, бачення світу, періоди історичного розвитку того народу, який нею говорить. У той же час, у кожній мові своє розуміння світу та форма його вираження. Форма ця визначається шляхом лексико-семантичного аналізу слів-реалій, приказок, прислів’їв, тощо” [7, 4]. Щодо зв’язку мови та мислення, автор переконаний, що “мова є відображенням думок, продуктом мислення” (напр., за мовою дестанів можна простежити також і структуру мислення народів тих часів). Культура, за словами науковця, залежить від мови: “без мови – немає культури”. А “якщо немає культури, то немає і паспорту (*людини, нації*). Немає паспорту, значить немає честі, достоїнства. А без достоїнства особа не може бути людиною” [7, 16]. Як доказ того, що за допомогою аналізу лексичного складу мови, можливо отримати різноманітні дані стосовно життя народу, який нею говорить, **Шюкрю Юналан** наводить приклад частого зустрінання в письмових згадках першої тюркської держави таких слів, як *budun* (*плем’я, народ*), *kagan* (*каган, хан*), *sü* (*воїн, армія*), *sülemek* (*посилати*

воїна), sınıuş (війна, сутичка), уағи (ворог), що є свідченням того, що той період життя тюркського народу був бурхливим та сповненим війон.

Висновки. З вищевикладеного зрозуміло, що ідеї наукових робіт сучасних турецьких мовознавців щодо зв'язку мови, культури, мислення та літератури в цілому не відрізняються від панівних ідей мовознавчих досліджень вітчизняних вчених. А деякі з них, такі, як наприклад, про первісне творення слів на основі асоціацій, сприйняття людиною світу через призму мови, якою вона говорить та своєрідність системи мислення кожного народу, на яку вказує структура його мови є прямим продовженням гіпотез, висунутих ще у XIX ст. українським вченим О.О.Потебнею.

Разом з цим, у перспективі подальших досліджень турецьких вчених – постановка та розробка іншого питання: чим слід вважати “мову” людини, коли вона “говорить” сама до себе, коли хоче сказати співрозмовнику одне, а прокрутивши в голові декілька варіантів – вирішує сказати зовсім інше. Отже правий був Мехмет Каплан, який сказав про те, що “мовознавчі дослідження ніколи не вичерпають себе, адже припинити досліджувати мову, означало б припинити пізнавати людину” [4, 11].

Список літератури

1. Dil ve Kültür [Electronic resource] / Çeşitli İsmail. Access mode : <http://www.ismailcetisli.com/ismailcetisli/denemeler/dil-ve-kultur/>.
2. Doğan, M. Büyük Türkçe Sözlük [Text] / İst.: Pınar Yayınlar, 2006. – 1424 s.
3. Günay, D. Dil ve İletişim [Text] / İst.: Multilingual, 2004 – 282 s.
4. Kaplan, M. Kültür ve Dil [Text] / İst.: Dergâh Yayınları, 2007 – 216 s.
5. Özkan, M. İnsan İletişim ve Dil [Text] / İst.: 3F Yayınevi, 2008 – 175 s.
6. Sakaoğlu, S. Atatürk'ün dil ve kültür anlayışı [Electronic resource] / access mode : http://turkoloji.cu.edu.tr/makale_bilgi_sistemi_02/tum_list.php.
7. Ünalın, Ş. Dil ve Kültür [Text] / Ankara: Nobel Yayın Dağıtım, 2005 – 254 s.
8. Yalçın, M. Şiirin ortak paydası: Şiirbilime giriş [Text] / İzmir: Dokuz Eylül Yayınları: 2000 – 160 s.
9. Великий тлумачний словник Турецького лінгвістичного товариства [Електронний ресурс] / Режим доступу : <http://tdkterim.gov.tr/bts/>.

Костюк А.В. **Связь языка, культуры, мышления и литературы: взгляды некоторых турецких лингвистов**

В статье репрезентированы работы ведущих языковедов Турции, посвященные изучению связи между языком, культурой, мышлением и литературой. Выполнен анализ состояния разработки данного вопроса в турецком языкознании, выделено ключевые проблемы исследования.

Ключевые слова: язык, культура, мышление, литература.

Kostyuk A.V. **Relationship of language, culture, thought and literature: the views of some Turkish linguists**

The article is devoted to the representation of already studied in works of leading Turkish linguists the relationship between language, culture, thinking and literature. Current state of development of such phenomena in Turkish linguistics is analyzed. Key problems of the study are also set and determined.

Key words: language, culture, thinking, literature.

Статья поступила в редакцию 27.08.2009 г.